

ВИТОКИ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Інститут філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Стаття присвячена аналізу цінностей української культури, в основі яких лежать архетипи культури.

Вступ

Культура є предметним полем формування цінностей, і цінності складають фундамент культури. Через систему цінностей і ідей, що служать для регулювання поведінки людини, і визначається культура. Культура виступає своєрідним підсумком всієї різноманітної діяльності людини, як сукупність матеріальних і духовних цінностей, як складна ієрархія ідеалів і сенсу, значущих для конкретного суспільного організму. З позицій ціннісного підходу, культура є не що інше, як реалізація ідеально-ціннісної мети, предметний світ, узятий під кутом зору його значення для людини. Культура є цементом будівлі суспільного життя, а цінності – осередком духовного життя суспільства. Культура – це система перекладу цінностей сьогодення в буття людини, у зміст її життєдіяльності. Це спосіб побудови людського життя за рахунок досвіду сотень минулих поколінь, за рахунок реалізованих і нереалізованих можливостей історичної діяльності. Соціальні спільності людей, що сповідають одні й ті ж цінності, об'єднуються і політично, і економічно з метою просування історії в певному напрямку. У житті суспільства цінності, що виконують важливу роль інтегруючих, соціалізуючих, комунікативних основ, забезпечують і духовно-вольову єдність, високий рівень самосвідомості і організованості всього суспільства.

Постановка завдання

Мета даної роботи полягає у дослідженні цінностей української культури, таких як індивідуалізм, кордоцентризм, світоглядна толерантність, оптимізм тощо, які базуються на архетипах народу України.

Основна частина

В історичному бутті культури закладено певні ідеї-образи, які стрижнево проходять крізь всю історію людства. Вимір людського буття, у межах якого відтворюється родове та цивілізаційне буття людини є буденним буттям, де дані ідеї-образи (архетипи) знаходять вперше своє місце. Сприйняття буденного буття як самоцілі гальмує актуалізацію неповторно-особистісного начала. Буденне буття людини є результатом реалізації волі до самозбереження і волі до продовження роду. Це судження підводить нас до ідеї архетипів культури, яка висунута ще Платоном і набула розробки у стоїків. Сам термін «архетип» почав активно використовуватись у I ст. Філоном Александрійським, а незабаром і давньохристиянськими мислителями, зокрема Іринеєм Ліонським та Псевдо-Діонісієм Ареополітом. В подібному значенні слово «ідея» в ті ж роки вживав західнохристиянський теолог Августин Блаженний. Пізніше ідею ідеальних

праобразів зустрічаємо у Данте, І. Гете, К. Юнга, О. Шпенглера та ін.

Архетипи культури тісно пов'язані з міфологією тієї чи іншої культури, звідси можна виділити два міфологічні принципи підходу до архетипів української культури. Слов'янська міфологія є більш давній витвір, її подальший розвиток відбувається через диференціацію її на окремі національні міфології слов'янських народів. З іншого боку, українська міфологія і культура є досить органічний синтез християнського та язичницьких начал.

Специфіка української культури полягає у постійному синтезі – поєднанні слов'янської міфології з католицькими та православними течіями – отже, це другий методологічний принцип підходу до архетипів української культури.

Більш переконливим аргументом трансперсональних феноменів у ментальності особистості є національні архетипи, тобто наскрізні символічні структури ментальності, що проходять через увесь масив національної культури і можуть стати предметом емпіричного дослідження. Такими структурами для всіх етносів та націй була трійця: «Дім» як символ святого довілля, де людина займає чільне місце, «Поле» – життєвий топос, природа, продукти на столі, «Храм» – святиня.

Ці структури внаслідок своєї символічності, можуть мати у різні епохи і в різних етносів різну інтерпретацію, але тематично вони присутні завжди.

В Україні символізм культури та спілкування з природою був доведений Г.Сковородою до ідеї третього світу, коли символи розглядаються вже не просто як засоби мови, а як формотворення особливого буття.

Архетипи можуть виступати не тільки символічними структурами, що є спільним для всіх етносів, а й множинами, спеціальними для окремих націй, наскрізних у часі утворень. Вони свідчать про те, що нація – це не тільки державна, зовнішня спільність; це і внутрішній етнос, без якого національне життя не є повним.

Аналіз архетипів становить досить адекватний, такий, що відповідає умовам наукової раціональності, метод дослідження національної культури та національного менталітету, праісторії та майбутнього етнічних утворень. Він потребує емпіричного доведення наскрізності певних структур, що можуть застосовуватись для характеристики етнічної індивідуальності людей та спільностей, пов'язує історичні методики дослідження з логікою структурних реконструкцій культурно-історичного процесу.

Цінності української культури є особливо архетиповими і це зокрема такі цінності як:

1) індивідуалізм як найсуттєвіша риса українського буття. Український індивідуалізм

базується на певному відношенні до громади – він є хуторянським індивідуалізмом, корелятом якого є безпосередня спільнота. Такий індивідуалізм ґрунтується не на автономності особистості, суверенності її розуму, здатності до дискурсивної легітимації соціальних та етичних норм, які б забезпечили соціальну інтеграцію, а на безпосередньому протиставленні себе громаді. Тому він потребує такого механізму як традиція у відтворенні загальнозначущих норм та цінностей. Проте індивідуалізм виявляє себе як архетип української культури лише тоді, коли розвивається у персоналізм – такий спосіб відношення до світу, при якому цінність персони не заперечує значимості навколишнього суспільного життя.

Якщо виходити з того, що українська культура є християнською культурою, то, очевидно, що український персоналізм виступає конкретизацією загальнохристиянського персоналізму, який є принципово ментальною основою західного світу.

Персоналізм яскраво проявляється в українській філософії, починаючи від Г. Сковороди до О. Кульчицького, а також є надбанням Київської світоглядно-антропологічної школи.

Сутнісним проявом персоналізму в українській історії було козацтво. У цьому явищі відбивається складна взаємодія персоналізму та індивідуалізму;

2) світоглядна толерантність, що виражає здатність українського народу приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їх культур.

У сфері національної психології українців світоглядна толерантність співвідноситься з такими рисами як «рухливість» (О. Чижевський), «вагання у прийнятті рішень» (О. Донченко). Толерантність – безумовна цінність в умовах соціокультурного плюралізму, у суспільстві конкуруючих інтересів, часом забарвлених національною або конфесійною нетерпимістю.

Ідея толерантності має знаковий зміст. Вона зароджувалася як віротерпимість, проходила своє становлення як принцип оптимального відношення церкви та держави, і, нарешті, одержала свій розвиток як базовий принцип міжособистісних і міжгрупових стосунків, пом'якшуючи розходження, пов'язані з етнічною і конфесійною приналежністю, статтю і віком, матеріальним і соціальним станом у суспільстві. В умовах України політика мультикультуралізму – це оптимальний варіант, що дозволяє формувати єдиний соціокультурний простір, не руйнуючи традиційних основ сформованих культур. І гарантом цього варіанта при нинішніх умовах може бути тільки держава, що повинна стояти над проблемною ситуацією, не приймаючи чийсь сторону;

3) кордоцентризм, що означає перевагу чуттєвого та екзистенційного над раціональним.

Кордоцентризм виражає домінують «серця», чуттєвості над розумом в існуванні українця. Цьому архетипу притаманні такі риси українця як сентименталізм, чуттєвість, любов до природи.

Для світоглядно-ціннісної свідомості української культури стає характерним висунення на передній план не формалізму розуму, а того, що є корінням

морального життя, «серця» як метафори інтимних глибин душі. Цей архетип «філософія серця» розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа людяності (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко), як джерело надії, передчуття, провидіння (П. Куліш) тощо.

Архетип серця по-різному виступав в історії України. Проте специфічного, національного витлумачення архетип серця набуває, як вже згадувалось, починаючи з ідей Г. Сковороди. Тому українська ідея будується на серці і людина є суб'єктом зв'язку з рідним краєм, з Україною.

Антропоцентризм, який загалом був властивий для українського народного світогляду, підсилювався з ідейного боку архетипом софійності світу, що розглядався як Книга, Текст Бога. Тобто, реальні речі трактувались не тільки в їхньому природному статусі, а й як символи, знаки Божої Премудрості. Саме таку функцію мають, наприклад, у Г. Сковороди образи зерна, рослин, змія, зірки та сонця і т.д. подібне зустрічається у вітчизняній культурі починаючи з Київської Русі. Втіленням софійності буття є Софія Київська. Адже «софія» і символізує примудрість світу, створеного Богом, і в такому розумінні є відправним пунктом становлення концепції софійності в українській культурі.

Концепція софійності розвивалась у творчості полемістів, представників християнської антропології (Г. Кониський, П. Могила і т.д.), у філософії серця Г.Сковороди, в мистецтві барокко (Л.Тарасевич, Г.Левицький і т.д.), в російській філософії XIX ст. (В.Соловйов, Л.Толстой і т.д.).

Концепція софійності світу мала особливе значення в Україні. Адже Київська Русь народилась на березі степового океану. Цей степ був джерелом постійних нападів кочових племен і тому розглядався українцями як певний хаос. Цьому хаосу і потрібно було, звісно, протиставити щось розумне, таким виступало місто як софійне начало. Степ з простору кочовища перетворився на переоране поле, річки – на транспортні артерії. Відповідно в етнічній свідомості України посилюється розуміння цінності кордону, межі. Слово «край» починають пов'язувати зі словами «країна», «Україна».

Взагалі в українському менталітеті та пов'язаній з ним національній культурі спостерігається паралелізм зображення життя природи та людини, органічний зв'язок природного та соціального. Степ для українця не просто географічне чи екологічне явище, а соціальний ґрунт. Що ж до архетипу природи, то вона розглядається не як храм, безодня, а як материнське родове начало, в українській культурі архетип природи має винятково позитивний смисл – природа тут наповнюється символами життя і підноситься над язичницькою поетизацією зовнішнього буття тим, що виступає як резонатор людської душі. Подібний паралелізм у подіях людини та сфери природи не зводиться до діалогу, а розглядається як входження до спільного

для них символічного світу мудрості чи духовного життя. Такий спільний для людини та природи символічний світ не з прерогативою лише української культури. Він формується ще в культурі індоєвропейців, близькій до менталітету українського народу (Упанішади).

З появою християнства визнання символічного світу було пов'язано в українській культурі з архетипом слова. У філософському розумінні «слово» розглядається як модель світу (Г. Сковорода) чи навіть як скорочений міф. Загалом, філософсько-лінгвістична концепція виходила з того, що слово – не просто мовний засіб, а принцип мовної свідомості нації, в якій закладено наочне та абстрактне бачення буття (О.О. Потєбня). Слово в духовному житті України завжди вважалося початком вільної думки та вільної людини. А воля та її маніфестація у вчинках розкріпаченої особи була найвищою цінністю в українському менталітеті. Тому не дивно, що в ньому архетип етичності цінності особи набуває центрального значення. Це є основою для побудови громадянського суспільства;

4) глибинний оптимізм – як ще одна не менш значима цінність української культури, пронизує всі етапи української історії і саме завдяки їй українська культура змогла вижити в жорстких умовах бездержавності.

Глибинний оптимізм є характерним для всієї української міфології – починаючи від обоження образу Сонця до фундаментальної іронії над демонічними істотами.

Сьогодні постала проблема відродження нації, відбуваються пошуки, спрямовані на відтворення такої субстанційної ідеї для всієї нації, щоб на її засадах побудувати ієрархію цінностей. Насамперед, слід відпрацювати певні формальні умови для обґрунтування цих цінностей. І ці умови мають спиратися на такі цінності, як «свобода», «рівність», «справедливість», «гідність» та ін., концентрацією яких є основна цінність «права людини». Згадані цінності уможливають таку цінність як «солідарність», і забезпечують соціальну інтеграцію в суспільстві. І саме ці цінності обстоює український народ.

Взагалі формування власних культурних цінностей в Україні відбувалося у своєрідному протистоянні між різними культурними формами. Ці мандри у світі культури і набували іноді вигляду розігрування різних варіантів поведінки, в якому моделювалось певною мірою входження народу в коло світової цивілізації. І саме національне самовизначення українського народу в драматичному XVII ст. загостило інтерес суспільства до універсальних основ європейської цивілізації – античності, християнства, просвітництва. Це час посиленої боротьби за незалежність, відкриття різних закладів освіти – осередків національної мудрості (наприклад, Києво-Могилянська академія).

Можна віднайти спорідненість національних архетипів та універсальї світової культури, що є передумовою вивільнення духовного життя нації з ситуації тлінності у простір вічності, у сферу

затвердження історичних звершень народу в їх загальнолюдській значущості та гідності.

Успішність та темпи очікуваних перетворень значною мірою залежать від готовності всіх верств суспільства сприйняти і усвідомити їхню необхідність та своєчасність. Саме тут на передній план виступає проблема формування національної свідомості українського народу, яка формується, в свою чергу, на основі вже вищеописаних архетипів української культури. Адже як підказує світовий досвід головне у розвитку громадянського суспільства полягає не лише в тім, щоб змінити форми власності, але й змінити свідомість людини та громадянина.

Висновки

В українському суспільстві людина, і особливо це стосується молоді, знаходиться в ситуації ціннісного хаосу та невизначеності. Йде процес зміни ціннісної парадигми: попередня система цінностей витісняється з масової свідомості, а нова ще не сформована; невиразними є найближчі аксіологічні орієнтири. Швидко змінюються «змістові поля» особистості, людина відчуває тривогу, невпевненість, не влаштованість життя, що зумовлене значно більшою мірою саме ціннісною кризою, ніж економічними та соціально-політичними зрушеннями. Виникла та поглиблюється суперечність між усвідомленням необхідності прийняття нових ціннісних орієнтирів та ідеалів розвитку суспільства і людини, пошуку ціннісного консенсусу та наявними попередніми орієнтирами в системі ціннісних орієнтацій. Українське суспільство будується вже не стільки на спільних цінностях, укорінених в життєвому світі, скільки на певній нормативній системі, яка є певним компромісом між інтересами. І навіть основні класичні цінності сучасного суспільства, такі як свобода, справедливість, солідарність, що стали базовими для сучасної демократії, фактично формальні.

У цих нових умовах на рівні філософської рефлексії необхідно осмислити ситуацію, що склалася в духовному житті, здійснити науково-теоретичний аналіз закономірностей і особливостей становлення, функціонування й розвитку системи соціальних цінностей кризового суспільства, з'ясувати можливості взаємодії цінностей та людини в процесі соціалізації.

Список літератури

1. Абишева А.К. О понятии «ценность» / А.К. Абишева // Вопросы философии, – М., 1998, – №3. – С.139–147.
2. Кримський С. Заклики духовності XXI століття. / С. Кримський – К.:КМ Академія, 2003. – 30 с.
3. Липинський В. Націоналізм, патріотизм і шовінізм / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – №6. – С.73 – 87
4. Попович М. В. Нарис історії культури України. / М. В. Попович – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.
5. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры / В.П. Тугаринов Л.: Наука, 1960. – 275 с.
6. Українське суспільство: соціологічний моніторинг – 1994-2003 / – За ред. Н.В. Паніної. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – 98 с.
7. Хамітов Н. Історія філософії. Проблема людини та її меж: Навчальний посібник зі словником / Н. Хамітов, С. Крилова, Л. Гармаш // Під ред. Н.Хамітова. (2-е вид. перероб. та допов.) – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.

О.В. Ременец

ИСТОКИ ЦЕННОСТЕЙ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Статья посвящена анализу ценностей украинской культуры, в основе которых лежат архетипы культуры.

O. Remenets

ORIGINS OF CULTURAL VALUES UKRAINE

The article analyzes the Ukrainian cultural values, which are based on archetypes of culture.